

Alina Pancewicz

ROLA RZEK W ROZWOJU PRZESTRZENNYM HISTORYCZNYCH MIAST NADRZECZNYCH

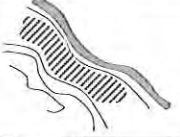

Rzeki od najdawniejszych czasów kształtowały osadnictwo. Nad ich brzegami wyrastały miasta, powstawały metropolie, w dorzeczach rozwijały się wielkie cywilizacje. Działo się tak przede wszystkim dlatego, iż rzeka była czynnikiem niezbędnym do życia. Poila człowieka i jego zwierzęta, umożliwiała zdobywanie pokarmu, nawadniała uprawy, użyźniała gleby. Ponadto wzmacniała system obronny, ułatwiała handel, usprawniała komunikację, umożliwiała uprawianie zawodów wymagających obecności wody, pozwalała na odprowadzanie odpadów i zanieczyszczeń miejskich, wykorzystanie zasobów energii tkwiących w płynącej wodzie, itp. Jej sąsiedztwo w znacznym stopniu wpływało na rozwój gospodarczy i ekonomiczny, a także na stosunki polityczne, demograficzne i społeczne miast nad nią położonych.

Biorąc pod uwagę przemiany jakim podlegała przestrzeń nadrzeczna, można stwierdzić, iż niezależnie od czasu i miejsca, każde miasto nadrzeczne, wyrosłe z określonego środowiska naturalnego oraz kulturowego, powstało w wyniku pewnego procesu historycznego. Procesu, który trzeba poznać, by zrozumieć z jednej strony rolę rzeki w kształtowaniu przestrzeni miejskiej, z drugiej zaś aktualną strukturę organizmu miejskiego. Poznanie zasad budowy, kompozycji czy kolejnych etapów rozwoju ośrodków miejskich, a także uzmysłowienie sobie roli czynników zewnętrznych i wewnętrznych kształtujących oraz przeobrażających miasto, pozwala wyciągnąć z nich nadal aktualne wnioski, mogące służyć rozwiązaniu zarówno współczesnych, jak i przyszłych problemów związanych z procesami transformacji miejskich terenów nadrzecznych.

LOKALIZACJA MIAST NADRZECZNYCH

Analizując lokalizację miast z punktu widzenia historii, związki i zależności pomiędzy rzeką a położeniem ośrodków miejskich, wydają się być oczywiste i nie kwestionowane. Mimo wielu niebezpieczeństw jakie niosła za sobą bliskość rzeki, pełniła ona bardzo ważną rolę w zagospodarowaniu wielu średniowiecznych miast europejskich. Jej bezpośrednie sąsiedztwo było jednym z najbardziej istotnych warunków sprzyjających tworzeniu ośrodków miejskich.

Tab. 1. Charakterystyka usytuowania historycznych zespołów osadniczych nad rzeką.
Tab. 1. Characteristic of location of historical settlement complexes on the river.

Lp.	Usytuowanie	Schemat graficzny	Przykłady
1.	Na wyspie utworzonej przez ramiona rzeki		– Poznań nad Wartą, – Wrocław nad Odrą, – Głogów nad Odrą, – Paryż nad Sekwaną;
2.	Na wydłużonym cyplu, otoczonym z trzech stron korytem rzeki		– Kamieniec Podolski nad Smotryczą, – Besancon nad Doubs, – Berno nad Aar;
3.	Pomiędzy rzeką a jej dopływem		– Moskwa nad ujściem Nieglinny do rzeki Moskwy, – Lyon nad ujściem Saony do Rodanu;
4.	Pomiędzy jeziorem a rozlewiskiem rzeki		– Zurych nad Limmatem, – Genewa nad Rodanem;
5.	Przy ujściu rzeki do wielkich akwenów wodnych		– Szczecin nad ujściem Odry do Zalewu Szczecińskiego, – Lubeka nad rzeką Trave, niedaleko od Morza Bałtyckiego ¹⁾ ;
6.	Na wzgórzu nad rzeką lub na wysokich tarasach jej doliny		– Grudziądz i Sandomierz nad Wisłą, – Kraków nad Wisłą, – Warszawa nad Wisłą, – Praga nad Weltawą;
7.	Przy przecięciu rzeki z ważnymi lądowymi szlakami handlowymi		– Jarosław nad Sanem, – Przemyśl nad Sanem, – Toruń nad Wisłą;
8.	Położenie dolinodenne – lokalizacja w dolinie, najczęściej na pierwszej terasie nadzalewowej (wg M. Kiełczewskiej-Zaleskiej i W. Różyckiej [w:12])		– Racibórz nad Odrą, – Koźle nad Odrą, – Gdańsk nad Motławą;
9.	Układy mieszane ²⁾		– Kazimierz Dolny nad Wisłą, – Kalisz pomiędzy Prosną a Swędnia, – Kolonia nad Renem.

¹⁾ Pierwotnie istniała osada handlowa nad ujściem Trave do Bałtyku. Późniejsza Lubeka powstała 20 km od wybrzeża, pomiędzy rzeką Trave a jej dopływem Wakenitz.

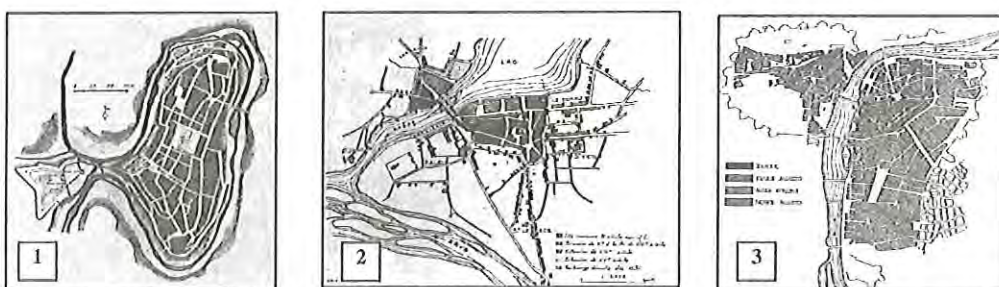
²⁾ Większość analizowanych, lokowanych przy rzece ośrodków miejskich tworzyła układy mieszane. Wynikało to z faktu, iż powstaniu jednostek osadniczych sprzyjały w równej mierze uwarunkowania topograficzne, jak i czynniki gospodarcze czy polityczne. I tak, położenie ośrodka miejskiego np. pomiędzy rzeką a jej dopływem, nie wykluczało równoczesnego położenia przy szlaku handlowym.

Na terenach, które charakteryzowały się podobnymi cechami środowiska naturalnego powstawały miasta znacznie się od siebie różniące lub nie powstawały wcale. Zależało to w dużym stopniu od czynników zewnętrznych: gospodarczych, politycznych, ekonomicznych, społecznych czy kulturowych. Wiele zależało także od wielkości i spławności rzeki, dostępności jej brzegów, jakości gleby nad nią występu-

jącej, bliskiej obecności surowców przetwarzanych przez człowieka, itp. Połączenie tak różnych uwarunkowań decydowało o indywidualnym kształcie, strukturze oraz charakterze miasta.

Analiza najstarszych ośrodków średniowiecznych miast europejskich pozwala zauważyć, że istniejące pomiędzy nimi różnice w sposobie zagospodarowania wynikają w dużej mierze z obranej lokalizacji. Stwierdzenie to ilustrują liczne plany miast europejskich lokowanych nad rzeką. Na ich podstawie można wydzielić i uschematyzować dziewięć rodzajów usytuowania miast nad rzeką (tab. 1). Przeprowadzona klasyfikacja ma na celu:

- podkreślenie istnienia zależności położenia miast od charakterystycznych cech środowiska przyrodniczego, w szczególności zaś od charakteru i rodzaju dolin rzecznych;
- potwierdzenie, iż zróżnicowanie warunków topograficznych przyczyniło się do nadania miastom nadrzecznych indywidualnego oblicza.

Rys. 1. Kamieniec Podolski nad Smotryczą, średniowieczny plan miasta (źródło: Ostrowski, 1996).

Rys. 2. Genewa nad Rodanem u ujścia do jeziora Genewskiego, schemat planu miasta z końca XV wieku (źródło: Ostrowski, 1996).

Rys. 3. Praga nad Woltawą, średniowieczny plan miasta. (źródło: Ostrowski, 1996).

Fig. 1. Kamieniec Podolski on the Smotrycz river, medieval plan of town.

Fig. 2. Geneva location between a Geneva's lake and an overflow-arm of a river, scheme of the town plan from the end of the XV century.

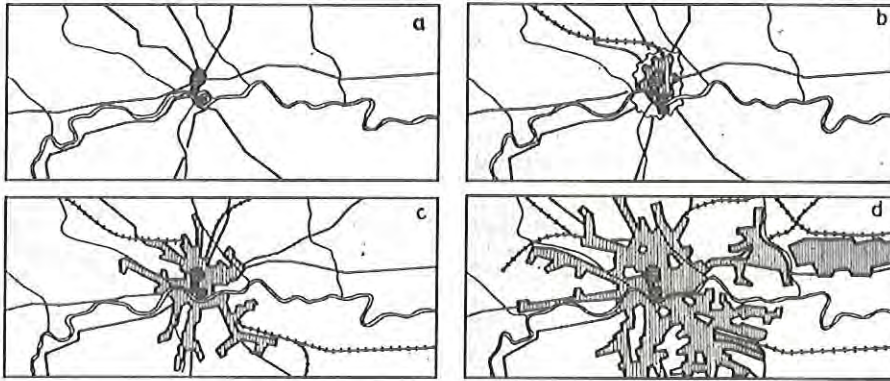
Fig. 3. Prague on the Vltava river, medieval plan of town.

EWOLUCJA PRZESTRZENNA MIAST NADRZECZNYCH

Analizując rozwój przestrzenny miast nadrzecznych można zauważyć, że środowisko przyrodnicze równie silnie oddziaływało na kształt i zasięg terytorialny obszarów miejskich, jak działania człowieka. Dla wielu historycznych ośrodków miejskich rzeka nie stanowiła większej przeszkody, dla innych zaś z biegiem czasu stawała się barierą rozwoju przestrzennego, przyczyniając się tym samym do zróżnicowania położenia miast w stosunku do jej brzegów. Początkowo miasta powstawały na jednym brzegu rzeki, o wyborze którego decydowały najczęściej warunki topograficzne. Na lokalizację wybierano ten z nich, który był łatwiej dostępny zarówno od strony ładu,

jak i od strony rzeki, posiadał korzystniejsze, nie zagrożone powodzią tereny pod zabudowę, bardziej nadające się pod uprawę gleby, mniejszą ilość terenów podmokłych, bagien czy rozlewisk. W przypadkach gdy zaludnione były obydwa brzegi, a różniły się gęstością zaludnienia, wartością gleb czy poziomem zagospodarowania, wtedy miasta powstawały najczęściej na tym brzegu, który był lepiej zagospodarowany, bądź silniej zaludniony.

Przyczyną, dla której miasta rozwijały się przez długi czas na jednym brzegu rzeki, był charakter obronny ośrodków miejskich, potęgowany przez fortyfikacje otaczające miasto, które sprzyjały koncentrowaniu się osadnictwa, uniemożliwiając równocześnie jego rozwój przestrzenny. Podobnie przewijające się przez dzieje miast działania wojenne czy też ekspansja kulturalna krajów sąsiednich, w znacznym stopniu ograniczały ewolucję przestrzenną w kierunku drugiego brzegu rzeki.

Rys. 4. Rozwój przestrzenny Krakowa (wg J. Bogdanowskiego):

- 1450 r. – miasto położone na skrzyżowaniu dróg, stanowiące zwarty organizm, zajmuje jedynie skaliste wzniesienie oraz taras u ujścia Prądnika i Rudawy;
- 1850 r. – rozbudowywane miasto zostaje otoczone pierścieniem fortyfikacji, rozwija się komunikacja;
- 1940 r. – po przełamaniu bariery jaką stanowiły fortyfikacje, miasto rozwija się żywiołowo wzdłuż ciągów komunikacji (zabudowa gwiazdzystym układem);
- 1960 r. – pod wpływem industrializacji następuje „eksplozja urbanizacyjna”, sieć spontanicznej i planowej zabudowy pokrywa całe otoczenie miasta. (źródło: [7])

Fig. 4. Space development of Cracow (by J. Bogdanowski):

- 1450 yr. – the town with dense organism, situated on the crossroad, on the rocky eminence and the terrace on the estuary the Prądnik and the Rudawa rivers;
- 1850 yr. – the developed town was surrounded by the ring of the fortification, the communication developed;
- 1940 yr. – when the fortification barrier broke, the town develops spontaneously along the communicate lines;
- 1960 yr. – the industrialisation initiates the “urban explosion”; the network of new buildings, planned or builded spontaneously, covers surroundings of town.

W większości przypadków, wraz z upływem czasu, wyznaczone pod tereny miejskie terytoria, przestawały być wystarczające. Wzrost gospodarczy, demograficzny oraz niebezpieczeństwa związane z powodzią przyczyniły się do wykroczenia po-

za ramy starych ośrodków miejskich. Miasta stopniowo zaczynały składać się z wielu jednostek osadniczych, w których rzeka wpływała na plan, jak i charakter zabudowy. Pierwsze wchłanianie były przedmieścia lokowane po tej samej stronie rzeki co miasto.

Tab. 2. Usytuowanie miasta względem brzegów rzeki.

Tab. 2. Town location towards the river banks.

Nazwa układu		Opis	Schemat graficzny	Przykłady
główna	szczegółowa			
jednobrzeżne	pasmowy	miasto rozciągnięte liniowo wzdłuż jednego brzegu rzeki.		– Grudziądz nad Wisłą, – Włocławek nad Wisłą;
	styczny	miasto wiąże się z rzeką jedynie przez prawą mostową.		– Gniew nad Wisłą;
dwubrzeżne	scalony	miasto wraz z rzeką tworzy jeden wspólny organizm przestrzenny.		– Paryż nad Sekwaną, – Londyn nad Tamizą, – Wrocław nad Odrą;
	dysproporcjonalny	miasto podzielone przez rzekę na dwie nierównej wielkości części.		– Villach nad Drawą, – Frankfurt nad Odrą;
	wiązany	układ podwójnych miast nadrzecznych, nazywanych często miastami bliźniaczymi.		– Świecie i Chełmno nad Wisłą, – Grudziądz i Nowe n. Wisłą, – Gubin i Guben nad Nysą ¹⁾ , – Bielsko-Biała nad Białą;
	rozproszony	układ tworzą małe miasteczka, położone po obu stronach rzeki, usytuowane w niedalekim sąsiedztwie większych ośrodków miejskich.		– Nieszawa, Bobrowniki, Raciążek, nad Wisłą Kujawską, niedaleko Bydgoszczy, Torunia, Włocławka;
	miasto składające się z kilku połączonych, odrębnych, niespójnych urbanistycznie, niezależnych administracyjnie, jednostek osadniczych.	– Warszawa nad Wisłą, – Kraków nad Wisłą ²⁾ .		

¹⁾ Miasta Gubin-Guben położone po dwóch stronach Nysy, zostały podzielone na dwie części w wyniku ostatniej wojny. Historyczne centrum miasta znalazło się po stronie Gubina, zaś obecne Guben było niegdyś przemysłowym przedmieściem. W ramach EXPO 2000 oba miasta prezentowały się jako podwójny ośrodek miejski, którego cechą jest jedność przestrzenna.

²⁾ Po utracie znaczenia podstawowej funkcji obronnej, miasta: Nieszawa, Bobrowniki, Raciążek, zeszyły do rzędu małych ośrodków lokalnych.

Drugie w kolejności były nie zagospodarowane obszary podmiejskie, którym nadawano prawa miejskie, tworząc w ten sposób nowe ośrodki, charakteryzujące się innym

układem przestrzennym, zwartością zabudowy czy odmienną architekturą. Kolejne jednostki osadnicze włączane w organizm miejski, integrując się pod względem gospodarczym, administracyjnie pozostawały często niezależne.

Cechował je brak zwartości wywołujący wrażenie chaosu przestrzennego, odrębności i niespójności urbanistycznej. Charakter takiego połączenia ujawniał się jednak w fizjonomii, czego dowodem były niepowtarzalne panoramy miast nadrzecznych. Na końcu miasto sięgało po obszary położone po drugiej stronie rzeki, z których wchłonięciem wiązał się najczęściej długotrwały proces integracyjny.

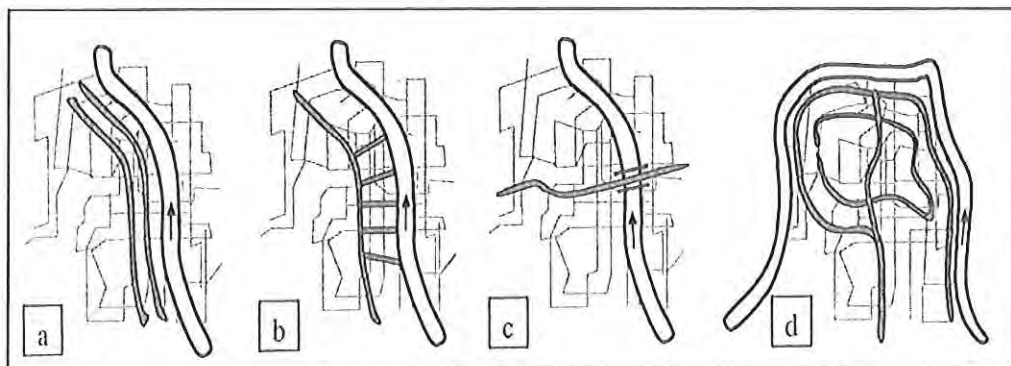
Różnice w rozwoju przestrzennym miast nadrzecznych, prowokują do głębszej ich analizy. Opierając się na planach europejskich miast nadrzecznych, posiłkując się przy tym literaturą dotyczącą ich historycznego rozwoju, można dokonać systematyzacji określającej sposób powiązania miasta z rzeką (tab. 2) Potwierdza ona, że na położenie i rozwój przestrzenny miast nadrzecznych wpłynął zarówno niepowtarzalny zespół cech środowiska naturalnego, jak i uwarunkowania historyczne, polityczno-gospodarcze oraz kulturowe, zaś istota ich powiązań zmienia się wraz z rozwojem miast, zależąc w dużym stopniu od wielkości rzeki i miasta, ich wzajemnego położenia, powiązań komunikacyjnych, potencjalnych możliwości technicznych oraz sytuacji ekonomicznej mieszkańców.

STRUKTURA PRZESTRZENNA HISTORYCZNYCH MIAST NADRZECZNYCH

Rzeka jest jednym z bardziej istotnych elementów środowiska, który dzięki swoim różnorodnym właściwościom, a w szczególności pełnionym funkcjom, przyczynia się do strukturalizacji i integracji przestrzeni miejskiej. Specyfika cieklu rzecznoego stwarza ogromne możliwości kształtowania unikalnego, wyrazistego, a zarazem czytelnoego wizerunku miasta, ułatwiającego orientację, dającego poczucie trwałości, ciągłości oraz identyfikacji przestrzennej. Rozpatrując strukturę przestrzenną miast nadrzecznych, warto podkreślić, iż rzeka w największym stopniu nadała kształt historycznie ukształtowanej, średniowiecznej tkance miejskiej.

Analiza planów miast, w tym historycznych układów rozmieszczenia i ukształtowania sieci ulicznej, które są elementami struktury miejskiej, pozwoliła wyróżnić prawidłowości i podobieństwa rozwoju przestrzennego układów nadrzecznych. Wśród nich wyszczególniono następujące układy: a) wzdłużny¹, b) „grzebieniowy”, c) osiowy, d) krajobrazowy.

¹ Układ wzdłużny, osiowy i krajobrazowy, zostały nazwane przez autorkę, natomiast nazwa układu „grzebieniowego” przytoczona została za Wacławem Ostrowskim.

Rys. 5. Schematy przestrzennych układów nadrzecznych.

Fig. 5. Schemes of the spatial riverside arrangements.

Układ wzdłużny

Układ ten można nazwać pierwotnym. Jego stopniowe permutacje dały podstawy kolejnym układom nadrzeczным. Charakteryzują go wyróżniające się, poprowadzone równoległe do rzeki, główne ulice miejskie. Najstarszymi ilustracjami układu wzdłużnego były miasta wielkich cywilizacji rzecznych, jak np. założony w III tysiącleciu p.n.e. Babilon. Również wśród miast średniowiecznych można znaleźć przykłady wzdłużnego układu ulic miejskich, jak chociażby położone w zakolu rzeczki Sarine szwajcarskie miasto Fryburg, czy Berno², ulokowane na wysokim wzniesieniu, otoczone z trzech stron rzeką Aar. Ciekawym przykładem układu wzdłużnego jest francuskie miasto Lyon usytuowane nad Saoną i Rodanem, w którego najstarszej części, jak i w każdym z kolejnych etapów rozwoju widoczny był wpływ obu rzek na wzdłużne rozmieszczenie sieci ulicznej i ich wzajemne powiązania.

Układ grzebieniowy

Układ charakterystyczny dla miast posiadających porty rzeczne. Rozwijał się wzdłuż szerokiej ulicy, do której dochodziła sieć dróg formujących bloki mieszkalne, usytuowanych prostopadle do nabrzeża ładunkowego rzeki. Przez swoją otwartość ku wodzie układ ten ułatwiał dostęp do rzeki, ale także umożliwiał odprowadzanie nieczystości rowami wykopanymi na tyłach domostw. Modelowym przykładem układu grzebieniowego jest niemieckie miasto Lubeka. Jego średniowieczna

² Główna ulica handlowa Berna, (o szerokości 25-27 m) została poprowadzona grzbietem wzgórza. Po obu stronach, równoległe do niej wytyczono jeszcze dwie równie ważne, choć nieco węższe ulice handlowe.

struktura przestrzenna była konsekwencją położenia miasta w widłach rzeki Trave od zachodniej strony i jej dopływu Wakenitz od wschodniej. Wśród miast polskich istnieje wiele przykładów, w których strukturze czytelny jest układ grzebieniowy. Należą do nich m.in.: Gdańsk, Elbląg³ czy Toruń.

Układ osiowy (prostopadły)

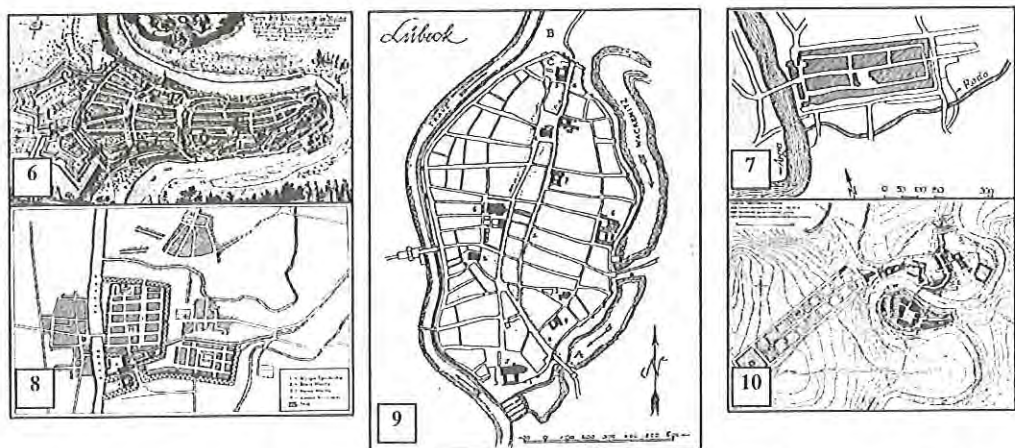
Układem tym charakteryzowały się miasta, usytuowane przy przeprawie przez rzekę. W ukształtowaniu ich sieci komunikacyjnej, wyróżniała się główna ulica prowadząca w kierunku przeprawy, prostopadle do rzeki, pozostałe zaś tworzyły układ dróg prostopadłych i równoległych do niej. Obok przeprawy często sytuowano rynek, który stanowił wówczas rozszerzenie szlaku przebiegającego przez miasto, prowadzącego ku rzece.

Przykładem odzwierciedlającym powyższy układ nadrzeczny jest m.in. miasto Puenta la Reina we Francji, położone na szlaku wędrówek pielgrzymich do Santiago de Compostela, przy przeprawie przez rzekę Arga. Również w planie miasta Krakowa po lokacji w 1257 r., można dostrzec, że główną arterią lądową, do której nawiązała sieć ulic, tworzyła droga prowadząca ku Wiśle. Przy drodze tej usytuowany został rynek o wymiarach 200x200 metrów.

Układ krajobrazowy

Wytworzył się w miastach nadrzecznych o skrajnie trudnych warunkach lokalizacyjnych, charakteryzujących się np. skomplikowaną rzeźbą terenu. Dzięki takiemu położeniu miasta te wyróżniały się często unikatowymi rozwiązaniami urbanistycznymi czy architektonicznymi, a także indywidualnym wyrazem plastycznym. Rzeki nie stanowiły dlań przeszkody, lecz stawały się symbiontami danego układu przestrzennego. Wśród miast dostosowanych swym rozplanowaniem do rzeźby terenu, wykorzystujących przy tym wszelkie wartości krajobrazowe, wzorzec stanowiły starożytne miasta greckie.

³ Ukształtowanie przestrzenne Elbląga, w pierwszej połowie XIII wieku, oparto na planach Lubeki. Cechował je regularny układ ulic, z poprowadzonym równoległe do rzeki, wydłużonym rynkiem oraz zespołem pięciu dróg wytyczonych prostopadle do nadbrzeża (każdą z nich kończyła brama miejska).

Rys. 6. Berno w Szwajcarii nad rzeką Aar, widok z końca XVII wieku, M. Merian (źródło: Ostrowski, 1996).

Rys. 7. Puenta la Reina nad Argą (Francja), średniowieczny plan miasta (źródło: Ostrowski, 1996).

Rys. 8. Elbląg nad rzeką Elbląg, widok miasta z 1626 roku, M. Merian (źródło: Ostrowski, 1996).

Rys. 9. Lubeka, średniowieczny plan miasta (źródło: Ostrowski, 1996).

Rys. 10. Czeski Krumlow, plan sytuacyjny miasta położonego w zakolu rzeki Weltawy (źródło: Ostrowski, 1996).

Fig. 6. Bern in the Switzerland on the Aar river, view at the end of the XVII century, M. Merian.

Fig. 7. Puenta la Reina on the Argá river, medieval plan of town.

Fig. 8. Elbląg on the Elbląg river, view at 1626 yr., M. Merian.

Fig. 9. Lubeka, medieval plan of town.

Fig. 10. Czeski Krumlow, plan of town location between a Weltawa river and its tributary.

Układami krajobrazowymi cechowały się średniowieczne miasta usytuowane na wzgórzach leżących w zakolach rzek, gdzie siatkę ulic dostosowywano do kształtu terenu. Przykładami są: Czeski Krumlow⁴ czy Durham we Flandrii, których sieć komunikacyjną wytyczono wzdłuż warstw.

Analiza planów miast nadrzecznych wykazała także, iż mówiąc o wpływie rzeki na rozmieszczenie sieci ulicznej, nie sposób nie wspomnieć o nie planowanym wytyczeniu ulic wiodących nad rzekę. Strumienie zaopatrujące mieszkańców w wodę, naturalne wąwozy czy ścieki miejskie oraz różnego rodzaju nieczystości spływające do rzeki, przyczyniały się do tworzenia swoistej sieci komunikacyjnej.

Rozpatrując strukturę przestrzenną miast nadrzecznych, można zauważyć, że w miastach historycznych wymienione powyżej układy przestrzenne, zapewniające najbardziej ergonomiczne połączenia sieci komunikacyjnej z rzeką, przyczyniły się również do usystematyzowania podziału funkcjonalnego miasta oraz jego stosunków społecznych.

⁴ W Czeskim Krumlowie dookoła prostokątnego rynku wytyczono regularne ulice, swoim przebiegiem dostosowane do warstw.

PODSUMOWANIE

Rzeka jest nieodłączną częścią krajobrazu miejskiego, zarówno tego naturalnego, jak i przetworzonego-kulturowego. Jej rola odzwierciedliła się w całej historii miasta, począwszy od wyboru miejsca lokalizacji, poprzez rozwój przestrzennie-funkcjonalny, na rozwoju gospodarczo-politycznym i kulturowym kończąc. Nadrzeczne położenie miasta wyróżnia je od innych ośrodków miejskich powstałych w tym samym czasie, podkreśla różnorodność użytkowania, charakter zabudowy, indywidualność zagospodarowania czy kompozycję układu przestrzennego czytelną do dziś w zarysie historycznego jądra tkanki miejskiej. Studia historyczne, w tym: odczytanie uwarunkowań przestrzenno-krajobrazowych determinujących usytuowanie oraz zasięg i kształt przestrzenny miast nadrzecznych, przeprowadzenie systematyki zurbanizowanych układów nadrzecznych, a także odtworzenie budowy wewnętrznej historycznych układów osadniczych, prowadzą do stwierdzenia, iż rozwój przestrzenny miast jest procesem, u którego podstaw leżą zapadłe przed wiekami, zdeterminowane przez położenie nadrzeczne, decyzje planistyczne, na podstawie których wytworzyły się pierwotne układy zabudowy.

Poznanie procesów historycznych przyczynia się do kształtowania współczesnego wizerunku miast usytuowanych nad rzeką. Wraz z ideami poszanowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, materialnego oraz cywilizacyjnego, prowadzącymi do zachowania przyrodniczej i historycznej tożsamości miasta czytelnej w jego krajobrazie, walory przestrzeni miejskich położonych nad rzeką zyskują nową wartość. Tereny nadrzeczne podkreślające tak pożądaną indywidualność i niepowtarzalny charakter miast nadrzecznych, stają się strategicznie ważne dla urbanistycznego rozwoju miasta. Odczytanie i respektowanie zastanych wartości kulturowych, wykorzystanie historycznego zagospodarowania oraz nawiązanie do związanej z nimi specyfiki użytkowania przestrzeni nadrzecznej, przy jednoczesnym uzupełnieniu jej o współczesne formy architektoniczne, sprzyja podkreślaniu miejsc „magicznych”, nadających miastu indywidualne oblicze. Miejsc – wyróżniających się oryginalnością formy, funkcji i treści, dzięki którym miasto zyskuje rozgłos, a w efekcie jest rozpoznawane i kojarzone, zarówno przez mieszkańców, jak i pozostałych użytkowników przestrzeni miejskiej.

LITERATURA

- Bogucka M., Samsonowicz H., 1986: *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Chmielewski J. M., 1996: *Teoria urbanistyki. Wybrane zagadnienia*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Gruszkowski W., 1989: *Zarys historii urbanistyki*. Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Jankowski A. T., Kaniecki A., 1996: *Dziejowe przemiany stosunków wodnych na obszarach zurbanizowanych*. (red). Poznań – Sosnowiec.
- Książek M., 1994: *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku*. Politechnika Krakowska, Kraków.

- Malisz B., 1966: *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*. Arkady, Warszawa.
- Miasta historyczne*. (Red. Kalinowski W.). [w:] Zin W. (red.): *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce*. Odbudowa i konserwacja. T. 1. Arkady, Warszawa, 1986.
- Ostrowski W., 1996: *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Pancewicz A., 2000: *Rzeka w krajobrazie przestrzennym miasta. Próba określenia czynników decydujących o tożsamości miejsca*. Politechnika Śląska, Gliwice (maszynopis).
- Różański S., 1979: *Osadnictwo a środowisko Polski*. PWN, Warszawa.
- Różycka W., 1965: *Zarys fizjografii urbanistycznej*. Arkady, Warszawa.
- Rzeki. Kultura - cywilizacja - historia*. T. 1-11. (Red. Kołtuniak J.). Śląsk, Katowice, 1992-2002.
- Wrzosek A., 1976: *Rozważania nad położeniem i rozwojem przestrzennym miast nadrzecznych*. [w:] *Przegląd Geograficzny*, t. 48, z. 4.

SUMMARY

The role of the river in spatial development of the historical riverside towns

A river is an inseparable element of an urban scenery, both the natural one, as well as, the transformed – cultural type. Its part has been reflected in the entire history of a town, starting with a selection of a location through space-functional development and coming up to economical and cultural development at the end. Riverside location of a town distinguishes a town among other urban areas created in the same time, emphasizes a variety of use, a character of buildings, the individuality of development or the composition of space arrangement intelligible up till now in the historical outline of the organism urban core. Historical research including: finding out space – landscape conditions determining a location, a range and a space shape of riverside towns, preparing systematic of urbanized riverside arrangements, and recreating internal structure of historical colonial arrangements, conducts to conclude that space development of towns is the process based on planning decisions. Such decisions had been set up before centuries, determined by the riverside position and due to them the primary building arrangements were established.

Study of historical processes is extremely essential for present inhabitants of towns positioned at a river. Finding out and taking into consideration met values of the cultural heritage, taking use of historical development and linking to specificity of riverside space use connected with such values, at simultaneous completing with present architectural forms, conducts to emphasize “magic” places that assign an individual visage to a town. It means the places that are distinguished with the originality of a form, functions and contents, due to which a town gains a renown, and as a result the town is recognizable and can be associated, both by inhabitants, as well as, by other users of urban space.

dr Alina Pancewicz
Wydział Architektury
Politechnika Śląska
ul. Akademicka 2a
44-100 Gliwice
e-mail: highway@go4.pl